

ПРОФІЛЬНЕ НАВЧАННЯ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ШКОЛИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

У статті подано концептуальні засади профільного навчання в історії вітчизняної школи та уточнено поняттєво-термінологічний апарат дослідження. Автор підсумовує, що диференціація у профільному навчанні передбачає, за рахунок варіативності у змісті, структурі та організації навчального процесу, створення стабільних груп чи класів, на основі здібностей та інтересів учнів, проекрованої професії та життєвих намірів, їх рівня розвитку та освітніх можливостей.

Ключові слова: *диференціація навчання, диференційоване навчання, диференційований підхід та профільне навчання.*

В статье представлены концептуальные основы профильного обучения в истории отечественной школы и уточнены терминологические понятия исследования. Автор заключает, что дифференциация в профильном обучении предусматривает, за счет вариативности в содержании, структуре и организации учебного процесса, создания стабильных групп или классов, на основе способностей и интересов учащихся, проектируемой профессии и жизненных целей, их уровня развития и образовательных возможностей.

Ключевые слова: *дифференциация обучения, дифференцированное обучение, дифференцированный подход и профильное обучение.*

In the article conceptual bases of specialized education in the national school history and refined conceptual and terminology research. The author concludes that the differentiation in the profile provides training, due to variability in the content, structure and organization of educational process, creation of stable groups or classes, based on the abilities and interests of students, the profession and the projected life of intentions, their level of development and educational opportunities.

Keywords: *differentiation of learning, differentiated instruction, differentiated approach and specialized education.*

Однією із педагогічних засад підготовки молоді до життєдіяльності в умовах ринкової економіки є взаємодія загальної і професійної освіти у єдиній системі неперервної освіти. Серед основних форм реалізації такої взаємодії є профільне навчання. Процес профілювання середньої освіти має допомагати учню у виборі подальшого шляху освіти з точки зору його намірів і можливостей.

Проте удосконалення профільного навчання у старшій ланці середньої освіти потребує критичного теоретичного аналізу досвіду впровадження профільного навчання в історії розвитку вітчизняної школи, формування цілісного теоретичного знання про процес профілізації шкільництва в Україні.

Питання становлення профільної школи перебуває в центрі уваги таких вчених: Л. Березівська, Н. Бібик, Л. Бондар, Н. Дічек, В. Кизенко, О. Локшина, І Лікарчук, Ю. Мальований, О. Корсакова, А. Самодрин, С. Трубачова, Н. Шиян та інш.

Однак, вивчення історіографії проблеми свідчить про те, що незважаючи на велику кількість досліджень, які були безпосередньо присвячені розгляду питань розвитку середньої освіти в Україні, або так чи інакше торкалися освітніх аспектів, немає робіт, що комплексно та системно охоплювали б проблему запровадження профільного навчання в історії вітчизняної школи.

Мета статті - окреслити *теоретичні основи* профільного навчання та уточнити поняттєво-термінологічний апарат дослідження.

Поняття «профільне навчання» є новим педагогічним терміном, позаяк вперше ним стали послуговуватися в кінці ХХ століття. А після прийняття низки державних документів, зокрема Закону України «Про загальну середню освіту» (1999 р.); Постанови Кабміну України № 1717 від 16.11.2000 р. «Про перехід ЗНЗ на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання»; Національної доктрини розвитку освіти в Україні (Указ Президента України, 2002 р.), «профільне навчання» стає провідною, системоутворювальною

категорією, яка підпорядковує такі поняття, як «профільні предмети», «профіль навчання» та інш.

Проведемо категоріальний аналіз понять «профільне навчання» та «профільна диференціація». У сучасній педагогічній науці відсутнє однозначне тлумачення терміну «профільне навчання», визначення його сутті, мети, завдань та можливостей реалізації.

У Концепції профільного навчання в старшій школі (2013 року) зазначено, що «профільне навчання – вид диференціації й індивідуалізації навчання, що дає змогу за рахунок змін у структурі, змісті й організації освітнього простору повніше враховувати інтереси, нахили і здібності учнів, створювати умови для навчання старшокласників відповідно до їх професійних інтересів і намірів щодо продовження здобуття освіти» [12].

Отже, в основі профільного навчання лежить *диференціація*. Для розкриття сутності диференціації навчання звернімося до тлумачення понять, пов'язаних із диференціацією: *диференціація навчання, диференційоване навчання; диференційований підхід*.

Крейг Кемпбелл (Craig Campbell), доктор філософії Університету Сіднея зазначає, що сучасна диференціація передбачає повне врахування потреб та особливостей дітей, а також забезпечення молодих людей соціально ефективною освітою. Вчений зауважує, що природний розум, схильності і здібності повинні бути визнані при забезпеченні диференційованої освіти [15].

Диференціація в перекладі з французького «*differentiation*», з латинського «*differentia*» означає поділ, розшарування цілого на різноманітні частини, форми, ступені [4, 95].

Питанню диференціації навчання присвячено велику кількість праць, у яких розглядаються різні сторони цієї проблеми (Ю.К. Бабанський, М.В. Богуславський, Н.М. Бібік, М.К. Гончаров, Н.П. Дічек, В.І. Кизенко, М.А. Мельников, І.Г. Унт, М.М. Скаткін, О.В. Сухомлинська, М.М. Шахмаєв та ін.). Їх аналіз дозволяє констатувати, що єдиного трактування цих понять науковцями не сформульовано. У різні періоди були здійснені спроби

тлумачення *диференціації навчання*: «урахування індивідуальних особливостей учнів у тій чи іншій формі, коли учні групуються на основі якихось особливостей для роздільного навчання» [13, 8; 10, 7]; «створення спеціалізованих класів і шкіл, які спрямовані на врахування психологічних особливостей школярів» [8, 31]; «дидактичний принцип, відповідно до якого для підвищення ефективності створюється комплекс дидактичних умов, що враховує типологічні особливості учнів (їх інтереси, творчі здібності, здібність до навчання, навченість) у відповідності до яких відбувається диференціація мети, змісту освіти, форми та методів навчання [1, 59].

Іншим важливим поняттям є «*диференційоване навчання*». В «Українському педагогічному енциклопедичному словникові» під редакцією С.У. Гончаренка цей термін трактується як «розподіл навчальних планів і програм у старших класах середньої школи» [4, 95]. І.М.Осмолівська пропонує «диференційоване навчання» розглядати як «процес, організований із врахуванням індивідуально-типових особливостей учнів», то диференціація навчання є способом її організації [10, 124].

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив різні погляди вчених на поняття «*диференційований підхід*». Так, Ю.К. Бабанський, М.М. Шахмаєв розглядали диференційований підхід як спосіб оптимізації, «який передбачає оптимальне співвідношення загальнокласних, групових та індивідуальних форм навчання» [2, 21]; А. А. Кірсанов, Є.С. Рабунський, І.Я. Лернер - особливий підхід вчителя до різних груп учнів, що проявлялася в організації навчальної роботи різної за змістом, об'ємом, складністю і орієнтованої на різні групи учнів на основі типових індивідуальних відмінностей; І.Е. Унт - індивідуалізація навчальної діяльності; М.Д. Ярмаченка - «цілеспрямований педагогічний вплив на групи учнів, які існують у співтоваристві дітей як його структурні чи неформальні об'єднання або виділяються педагогом за схожими індивідуальними, особистісними якостями учнів» [11, 155]; О.В. Сухомлинська - «складний і розмежований, різнобічний процес, що виявляється у різних формах, як зовнішній так і внутрішній, який узгоджується

і підпорядковується й меті освіти, й загальноосвітнім процесам, а також великою мірою ідеологічним і соціоекономічним чинникам» [6, 6].

Отже, історико-педагогічний аналіз дозволяє стверджувати, що диференціація навчання за рахунок варіацій в структурі, змісті та організації навчального процесу забезпечує умови ефективного засвоєння освітнього змісту учнями при максимальному врахуванні їх задатків, інтересів, професійних вподобань.

Існують різні підходи вчених і до класифікації форм диференціації навчання та критерії їх поділу. Так у психолого-педагогічній літературі 60-70 рр. ХХ століття вчені (І.Д. Бутузов, М.М. Шахмаєв) обґрунтували внутрішню та зовнішню форми диференціації. Основними показниками зовнішньої диференціації були розподіл учнів по віку, інтересах, успішності та ін. Формами організації зовнішньої диференціації могли бути спеціальні школи і класи із певним нахилом, факультативи за інтересами, класи для другорічників та ін. [3, 5].

Під терміном «внутрішня диференціація», за тлумаченням М.М.Шахмаєва, розумілася така організація навчального процесу, при якій врахування індивідуальних особливостей учнів відбувалася в умовах роботи вчителя у звичайних класах. При цьому за результатами в навчанні і подібним ознакам індивідуальних особливостей учнів розділяли на декілька груп у середині класу [14, 250].

У 90-ті роки ХХ століття вчені В.М. Монахов, В.А. Орлов, В.В. Фірсов вважали, що внутрішня диференціація передбачає різне навчання у великих групах учнів (класах), відповідно до певних ознак. Вона потребує варіативність темпу вивчення матеріалу, диференціацію навчальних завдань, вибір різних видів діяльності, визначення характеру і ступеню дозування допомоги вчителя. При внутрішній диференціації передбачалося використання як традиційної форми врахування індивідуальних особливосте учнів (диференційований підхід), так і в формі системи рівневої диференціації на основі планування результатів навчання.

Зовнішня диференціація розглядалася як створення на основі певних принципів (інтересів, здібностей, нахилів, досягнутих результатів, проектової професії) відносно стабільних груп, в яких зміст освіти та пред'явлені вимоги відрізняються. Зовнішня диференціація могла здійснюватися або в рамках селективної системи (вибір профільного класу чи класу із поглибленим вивченням циклу предметів), чи в рамках елективної системи (вільного вибору навчальних предметів для вивчення на базі інваріантного ядра освіти) [9, 43].

Схожі погляди знаходимо у вітчизняному академічному виданні «Енциклопедія освіти» (2008 р.), де також виділено два види диференціації: внутрішню (організація навчання в одному класі відповідно до завдань різного рівня складності, з певною допомогою вчителя) та зовнішню (організація навчального процесу в спеціально-створених диференційованих класах, школах: рівнева – за здібностями та успішністю в навчанні та профільна – за інтересами та пізнавальними нахилами до майбутньої професії [7, 211-212]

О.В. Сухомлинська під зовнішньою диференціацією навчання розуміє багатоманіття типів навчальних закладів, наявність додаткових і спеціальних факультативів і курсів, які пропонують розширений зміст освіти, визначення типів навчальних закладів на основі господарських потреб найближчого оточення школи тощо. Внутрішню диференціацію, О.В. Сухомлинська визначає як розподіл навчальних планів, програм за рівнем складності, наявністю/відсутністю окремих предметів, різних термінів навчання в межах навчальних закладів відповідно до їх типів та спрямованості. Ця внутрішня диференціація можлива за різними ознаками - за тестуванням, здібностями, успішністю учнів, інтересами і нахилами (профільна диференціація), навіть за темпераментом [6, 6].

Голанський дослідник Рональд Де Гроот до зовнішньої диференціації навчання відносить диференціацію на макрорівні – диференціація між школами (так звана «інституційна диференціація») та на мезорівні – диференціація між потоками чи відділеннями окремої школи. До внутрішньої диференціації вчений відносить диференціацію на макрорівні – в окремому класі.

Водночас вчений виділяє три основні категорії спрямування, що враховуються при диференціації:

- диференціація за часом навчання;
- диференціація за умовами навчання;
- диференціація за освітньою метою.

На думку вченого, диференціація за освітньою метою передбачає вибір учнями у старших класах потоків, програм навчання, які представляють собою різні набори навчальних предметів. Учні можуть вибирати між «звичайним» потоком зі стандартним набором загальноосвітніх предметів і потоком з поглибленим вивченням математики і фізики чи гуманітарних дисциплін [16, 2-6].

Значна кількість сучасних вчених розділяють диференціацію рівневу (внутрішню) та профільну (зовнішню). Так, В. І. Кизенко, Г. О. Васьківська, С.П. Бондар розрізняють внутрішню (рівневу) диференціацію – за рівнем розвитку учнів, а зовнішню (профільну) диференціацію – за змістом освіти. Рівнева – це диференціація за здібностями та успішністю у навчанні, профільна – за інтересами та пізнавальними нахилами до майбутньої професії [5, 10].

Враховуючи вищезазначене притримуємося думки, що диференціація загальної освіти представляє собою систему, у якій розрізняють рівневу та профільну диференціації.

Профільна диференціація пов'язана з різним змістом освіти і спрямована на спеціалізовану підготовку учнів, які об'єднуються в гомогенні групи за інтересами, нахилами, здібностями та професійною спрямованістю. На міжшкільному рівні (макрорівні) профільна диференціація реалізується через різні типи шкіл (гімназії, ліцеї, математичні, лінгвістичні школи та ін.); на внутрішньо шкільному рівні (мезорівні) – через профільні класи (групи), факультативи, елективні курси і гуртки за вибором.

Різнорівнева диференціація передбачає розподіл учнів на основі рівня розвитку і навчання та надання різного за складністю і об'єму змісту навчального матеріалу. На міжшкільному рівні (макрорівні) різнорівнева

диференціація реалізується через спеціалізовані школи, школи для обдарованих дітей, школи з поглибленим вивченням предметів; на внутрішньо шкільному рівні (мезорівні) – через класи з поглибленим вивченням окремих предметів. Внутрішня диференціація реалізується і на рівні класу (макрорівні) як один зі способів урахування індивідуальних особливостей учнів, і як форма рівневої диференціації, за якої учні, навчаючись за єдиною програмою, мають можливість засвоювати її на різних рівнях, але не нижче від нормативних обов'язкових результатів [5, 10].

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок про те, що *диференціація у профільному навчанні передбачає, за рахунок варіативності у змісті, структурі та організації навчального процесу, створення стабільних груп чи класів, на основі здібностей та інтересів учнів, проєктованої професії та життєвих намірів, їх рівня розвитку та освітніх можливостей.*

Конкретизація змісту дотичних понять для отримання цілісного уявлення про сутність та основні характеристики профільного навчання у системі загальної середньої освіти буде предметом вивчення подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел:

1. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития. / В.И. Андреева. - Кн. 2. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1998. – 318 с.
2. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения: Общедидактический аспект / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1977. – 254 с., с. 21
3. Бутузов И.Д. Дифференцированный подход к обучению учащихся на современном уроке / И.Д.Бутузов – Новгород, 1972. - 72 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник. / С.Гончаренко. – К.: Либідь. – 1997. – 376 с.
5. Дидактичні засади диференціації навчання в основній школі : монографія / [авт. Кол. : В. І. Кизенко, Г. О. Васьківська, С. П. Бондар й ін.] ; за наук. Ред. В. І. Кизенка. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 216с.
6. Диференційований підхід в історії української школи (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.) : монографія / Сухомлинська О.В., Дічек Н.П., Березівська Л.Д., Гупан Н.М., Бондар Л.С., Антоненко Н.Б., Антоненко М.Я., Філімонова

- Т.В., Куліш Т.І., Шевченко С.М. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 650 с. С. 246-270
7. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
 8. Калмыкова З. И. Психологические принципы развивающего обучения / З. И. Калмыкова. – М. : Знание, 1979. – 48 с.
 9. Монахов В.М., Орлов В.А., Фирсов В.В. Дифференциация обучения в средней школе // Советская педагогика – 1990. - №8. – С, 42-47
 10. Осмоловская И. М. Дифференциация процесса обучения в современной школе : учеб. пособие / И. М. Осмоловская. – Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. – 176 с.
 11. Педагогічний словник / [за ред. дійсн. члена АПН України М. Д. Ярмаченка]. – К. : Пед. думка, 2001. – 514 с.
 12. Про затвердження Концепції профільного навчання у старшій школі Наказ МОН № 1456 від 21.10.13 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/37784/
 13. Унт И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения / И. Э. Унт. – М. : Педагогика, 1990. – 192 с, с. 8;
 14. Шахмаев Н.М. Дифференциация обучения в средней общеобразовательной школе //Скаткин М.Н. Дидактика средней школы: Некоторые проблемы совр. дидактики/ под ред. М.А. Данилова, М.Н. Скаткина. – М.: Просвещение, 1975. – С. 251-281
 15. Campbell, C. 2014. Differentiated schooling. Dictionary of Educational History in Australia and New Zealand (DEHANZ), 21 February. Available: <http://dehanz.net.au>
 16. Ronald Groot Дифференциация в образовании (фрагменты из учебника по управлению образованием). Продолжение. // Директор школы. 1995. № 1. С. 2-6

Кушнір Валентина Миколаївна – кандидат педагогічних наук, докторант Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Тел.. 0991778412

valkushnir1@gmail.com

20300 м. Умань вул. Панаса Мирного, 16